

in Situ

Archaeologica
vol.19

in Situ Archaeologica

© Göteborgs universitet 2026
ISSN 2002-7656

www.insituarchaeologica.com

Artiklar i in Situ granskas av anonyma referenter i redaktionskommittén.

Ansvarig utgivare

Kristian Kristiansen

ansvarig@insituarchaeologica.com

Redaktörer

Håkan Petersson

Tony Axelsson

redaktion@insituarchaeologica.com

Teknisk redaktör och grafisk form

Lisa K Larsson

Engelsk språkgranskning

Judith Crawford

Finansiärer

Bohusläns museum, Göteborgs universitet, Kulturmiljö Halland,
Statens Historiska Museer Arkeologerna

in Situ Archaeologica

in Situ vol.19
Sid 5–36
www.insituarchaeologica.com
© Göteborgs universitet 2026
ISSN 2000-4044

Pia Claesson
Arkeologerna, Statens historiska museer
pia.claesson@arkeologerna.com
DOI: 10.58323/insi.v18.13966

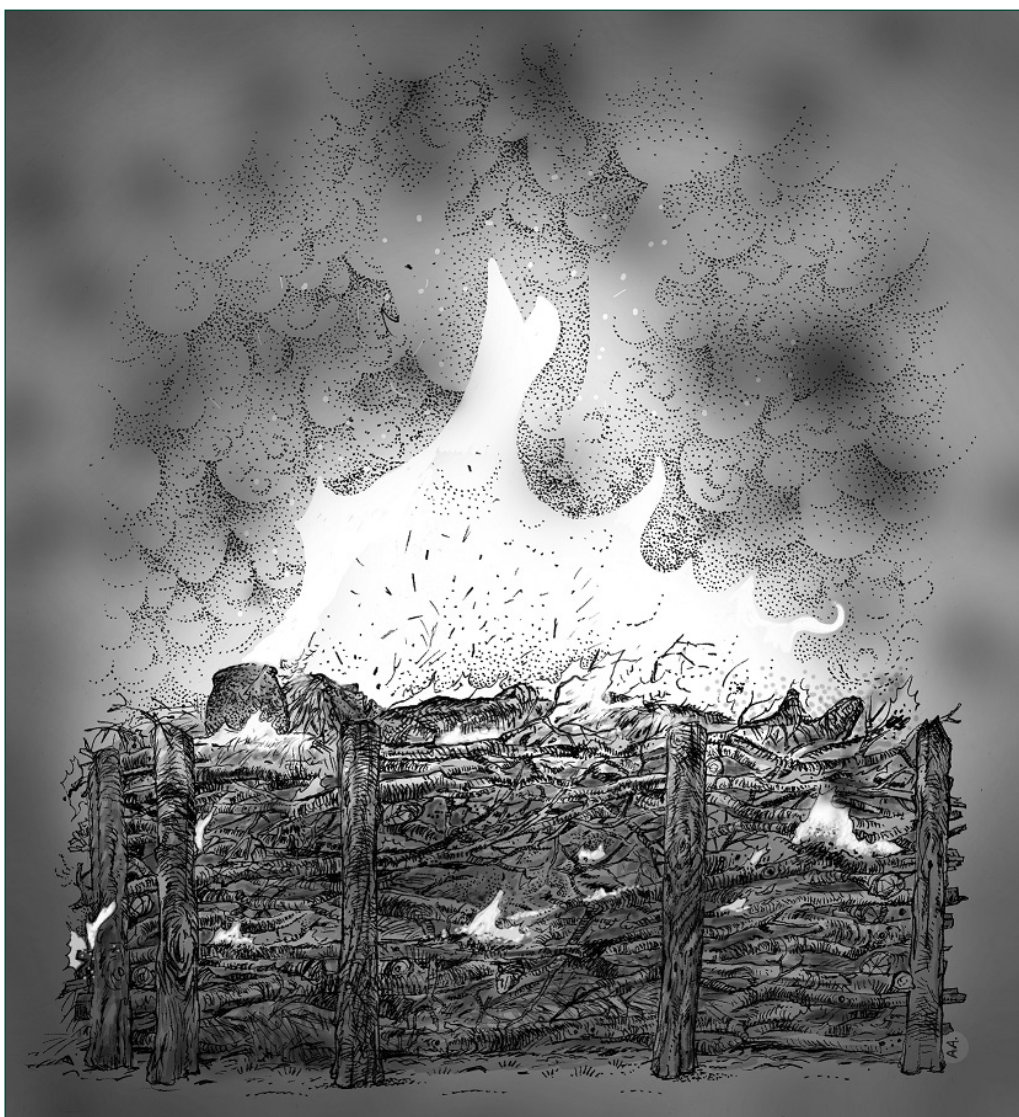
Perspektiv på postkrematoriska handlingar

Under yngre bronsålder–äldre järnålder

This study examines cremation graves in Västra Götaland, focusing on the chaîne opératoire of actions that both preceded and followed the deposition of burnt human remains, and on how these practices were materialized through ritual performance over time. A substantial number of graves with well-preserved contexts have been analysed, and their chronology established through ^{14}C dating of bones, cereals, or charcoal. The burial record has been divided into two analytical categories: graves in which cremated remains have been deposited together with pyre debris, and graves lacking said debris. This distinction, when considered alongside the quantity of bone recovered, is crucial for understanding post-cremation practices and transformations in mortuary ritual strategies.

In contrast to comparable material from Funen, Denmark, the West Swedish evidence does not indicate abrupt shifts between these burial categories. Instead, the Pre-Roman Iron Age emerges as the period of greatest variability in funerary traditions, pointing towards a more permissive and less hierarchical configuration of ritual norms. Such variation can be approached through ritual performance theory, where funerary practice is seen as a dynamic negotiation of meaning, identity, and authority. The evidence suggests that cremation rites functioned as arenas of ritual agency in which participants enacted and reconfigured social memory, cosmological order, and relational identities.

The analysis further highlights the significance of the size of bone assemblages, the spatial and symbolic role of the pyre site, and the dramaturgy of cremation. These elements are discussed in relation to the ritualization of mortuary practice. From the perspective of materiality and relational ontology, the cremation process is understood as an entanglement of human and non-human actors – bodies, fire, substances, and places – that co-produced meaning within mortuary practice.

Figur 1. Illustration Anders Andersson. Figure 1. Illustration by Anders Andersson.

Hisnande dödseld
far högt emot molnen
det smattrar ur bålet;
nu smälta skallar,
sår spricka ut,
och det strömmar ur såren,
kroppen slits upp.
Allt slukas av eldens
Giriga käftar ...

Ur: Björn Collinder 1983, översättning av Beowulfkvädet, vers 1119–1124 om Finn, Hnäf och Hengest.

Inledning

I Västra Götaland har en stor mängd brandgravar undersökts. Det är framför allt två gravfält, Kville 1290 (L1969:7639) och Ytterby 256 (L2019:688), som har fungerat som en inspiration till temat (Claesson 2004 & 2021). Brandgravar är ett spännande källmaterial att använda i studier av rituella handlingar i samband med begravningar. Materialet är bland annat användbart i tolkningen av postkrematoriska handlingar. Innan ben deponeras på exempelvis ett gravfält har en rad händelser utspelats. Genom att studera gravmaterialet på ett antal utvalda gravplatser är förhoppningen att kunna kasta ljus över de val och handlingar som föregått begravningen.

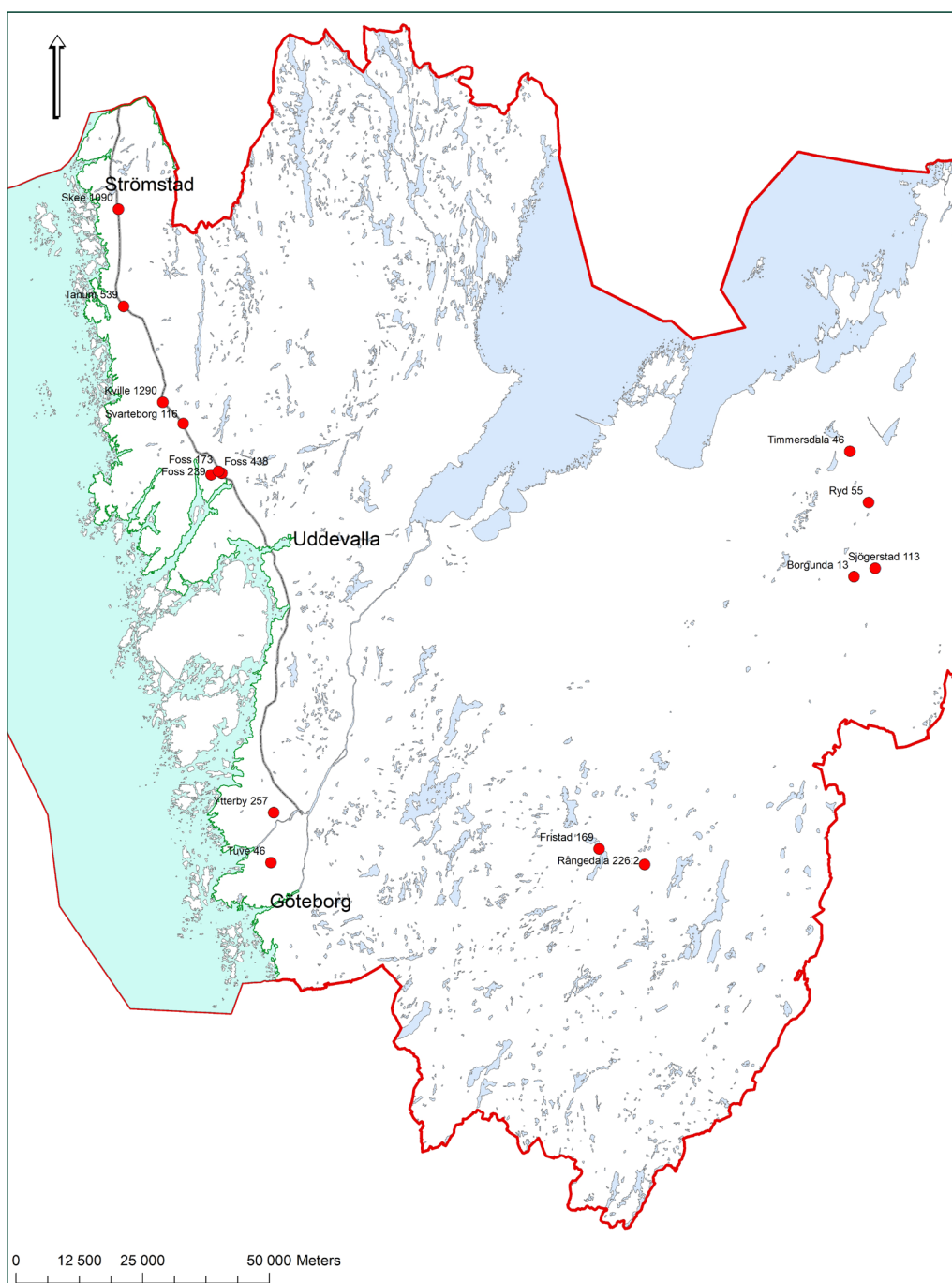
Jag kommer i min text för enkelhetens skull att använda mig av de vedertagna begreppen grav och gravplats. Med grav avses i detta sammanhang brandgravar med eller utan överbyggnad, i solitära lägen eller samlade i grupp. I de fall som begravning omnämns i texten så inbegriper det vanligen de händelser som utspelade sig på gravplatsen.

Det rör sig om en begränsad mikroregional studie som endast är tänkt att reflektera Västra Götaland utifrån ett antal valda gravfält som undersökts i närtid

Gravfält Västra Götaland	Fornreg. nr	Antal brandgravar*
Tanum 539	L1969:378	6
Foss 173	L1969:1434	3
Kville 1290	L1969:7639	7
Tuve 46	L1967:7622	3
Ytterby 257	L2019:688	16
Svarteborg 116	L1967:430	6
Fristad 169	L1960:3409	4
Foss 239	L1969:378	3
Foss 438	L1969:1471	1
Timmersdala 46	L1961:668	11
Sjogerstad 113	L1961:3495	7
Rångedala 226:2	L1964:482	4
Skee 1090	L1968:6025	10
Borgunda 13:1–4	L1963:8039	6
Ryd 55	L1960:2965	1
Summa:		88

Figur 2. Valda gravfält och brandgravar i Västra Götaland, *avser daterade brandgravar som innehåller brända ben.

Figure 2. Selected burial sites and cremation graves in Västra Götaland; * represents dated cremation burials containing burnt bone.

Figur 3. Kartan visar de gravfält i Västra Götaland som är valda för den aktuella studien. Karta av författaren

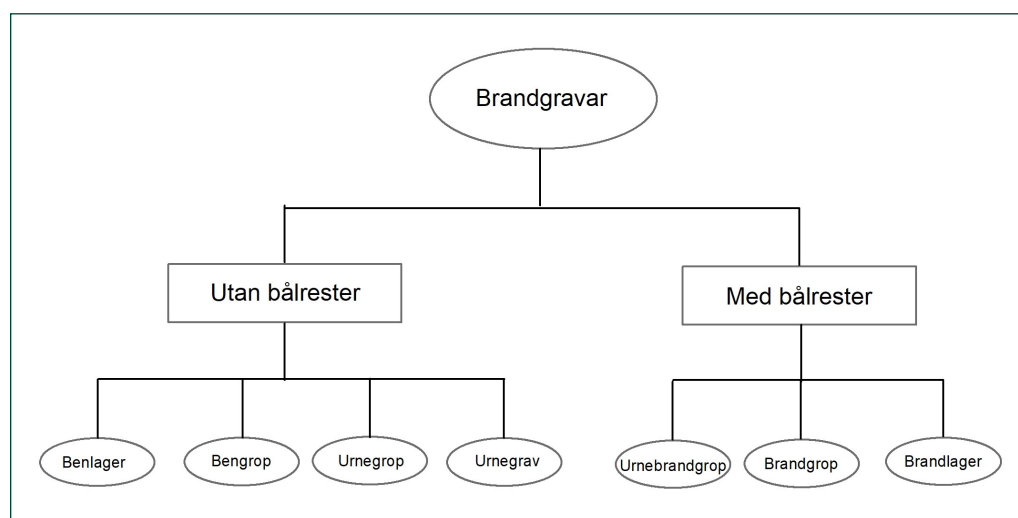
Figure 3. Map of burial sites in Västra Götaland selected for the current study. Map produced by the author.

(figur 2 och 3). Studien är ett led i undersökningen av ett antal stensättningar på Orust (Stala 341, Stala 394, Stala 352, Stala 348, Stala 346, Stala 390) och ett gravfält inom Kungälv's kommun (Ytterby 257). Utgångspunkten är som jag

tidigare påpekat att uppmärksamma de händelser som föregår själva deponin av brända ben på gravplatserna, hur dessa påverkar de efterföljande ritualerna och om man i materialet eventuellt kan se förändringar i den rituella praktiken.

I Danmark har Lise Harvig genomfört ett projekt där hon studerat sammanlagt 137 brandgravar från 7 olika gravfält i Fraugde sogn på Fyn (Harvig 2015, 2017). I sin studie har hon belyst skillnader i begravningspraxis utifrån mängden ben och olika typer av gravskick. Jag kommer att använda mig av vissa av hennes resultat för att se om de har relevans även för gravfält i Västra Götaland. Som en parentes kan nämnas att hon i sina studier har konstaterat att 71% av alla undersökta gravar innehöll brända människoben medan 29% helt saknade ben. Hon såg även ett mönster i att antal bentomma gravar ökade från 5%, under yngre bronsåldern till mer än 50% under förromersk järnålder. Det innebär att det från förromersk järnålder och framåt endast var hälften av alla gravar som innehöll brända ben. Det framgår inte klart i hennes studier hur hon valt att definiera brandgravar utan ben eller på vilka grunder som de fyndtomma gravarna har kunnat daterats. Därför kommer en jämförelse mellan Fyns och Västra Götalands bentomma gravar lämnas därhän.

I sina studier av de fynska brandgravarna kan Harvig se en klar tendens till en förändring i de postkrematoriska handlingsmönstren vid övergången mellan yngre bronsålder och förromersk järnålder. Hon menar att det sker en ökning av den typ av brandgravar (brandgrop, urnebrandgrop, brandlager) som innehåller bålmaterial som sot, kol, slagg och värmepåverkat gravgods (figur 4). Samtidigt minskar övriga gravskick som saknar bålmaterial (urnegrop, urnegrav, benlager) i omfattning (Harvig 2017:235).

Figur 4. Illustrerar två kategorier av brandgravskick Illustration författaren.

Figure 4. Illustrating two categories of cremation practices. Illustration by the author.

Utan bålmaterial: urnegrav, urnegrav, bengrop, benlager	38
Med bålmaterial: brandgrop, urnebrandgrop, brandlager	50
Totala antalet brandgravar	88

Figur 5. Samtliga brandgravar från Västra Götaland som ingår i studien. Uppdelade på de med bålmaterial och de som saknar bålmaterial.

Figure 5. All cremation graves in Västra Götaland included in the study, divided into those containing pyre debris and those not containing pyre debris.

	Gravfält nr	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	
Utan bålmaterial	Urnegrop	1				2					3						6
	Urnegrav	2	2					1					1	2			8
	Bengrop	1		1	1	3	1		1		1						9
	Benlager	1			2	1	3		2			1	3	2			15
Med bålmaterial	Brandgrop			1		4		2			6	1		3	4	1	22
	Urnebrandgrop	1		1		2	1				1						6
	Brandlager		1	4		4	1	1		1		5		3	2		22
	Antal	6	3	7	3	16	6	4	3	1	11	7	4	10	6	1	88

Figur 6. Antal brandgravar fördelade på 15 gravfält där nr 1=Tanum 539, nr 2=Foss 173, nr 3=Kville 1290, nr 4=Tuve 46, nr 5=Ytterby 257, nr 6=Svarteborg 116, nr 7=Fristad 39, nr 8=Foss 239, nr 9=Foss 438, nr 10=Timmersdala 46, nr 11=Sjögerstad 113, nr 12=Rångedala 226, nr 13=Skee 1090, nr 14=Borgunda 13 och nr 15=Ryd 55. Antalet är baserade på metalltida daterade brandgravar innehållande ben.

Figure 6. The number of cremation graves at each of 15 burial sites. The sites: no 1=Tanum 539, no 2=Foss 173, no 3=Kville 1290, no 4=Tuve 46, no 5=Ytterby 257, no 6=Svarteborg 116, no 7=Fristad 39, no 8=Foss 239, no 9=Foss 438, no 10=Timmersdala 46, no 11=Sjögerstad 113, no 12=Rångedala 226, no 13=Skee 1090, no 14=Borgunda 13 and no 15=Ryd 55. The figures are based on dated Metal Age cremation graves containing bone.

I jämförelse ser resultatet för de 88 brandgravar som undersökts inom 15 gravfält i Västra Götaland något annorlunda ut. Jag har valt ut de brandgravar där brandgravskicket är tydligt återgivet och där gravarnas datering har säkerställts genom ¹⁴C-datering från säkra kontexter, främst på ben alternativt sädeskorn eller kol.

Utifrån de valda brandgravarna i Västra Götaland verkar det inte finnas någon markant skillnad i antal gravar som innehåller bålmaterial i förhållande till dem som saknar bålmaterial (figur 5). Däremot skiljer sig de olika gravfälten något åt sinsemellan. Av de femton gravfält som ingår i studien var det sex, det vill säga 40%, som hade ett ensartat tillvägagångssätt i meningen att på dessa gravfält innehöll samtliga brandgravar bålmaterial, alternativt saknade samtliga brandgravar bålmaterial. På de övriga gravfälten fanns en blandning mellan de båda kategorierna (figur 6).

Harvig såg en klar förändring i handlingsmönstret vid tiden för förromersk järnålder. Antal gravar som innehöll bålmaterial ökade markant i omfattning gentemot tidigare perioder. Det rör sig, menar hon, inte om någon linjär kronologisk utveckling i det postkrematoriska händelseförloppet, utan snarare ett brott i form av en relativt plötslig förändring (Harvig, 2015:160-161). Även andra forskare har noterat att det sker en förändring vid denna tidpunkt något som troligen är ett uttryck för att kremeringen och bålplatsen nu kom att spela en mer central roll i begravningsritualen (Henriksen 2015a:18 och där refererad litteratur). Om kulturellt betingade handlingar av vikt ändras hastigt är det sannolikt att dessa nya pålagor är påtvingade. Allmänna ritualer i samband med en människas bortgång är både på individuell- och kollektiv grund betydelsefulla och bör därför kunna tillskrivas någon form av central påtryckning.

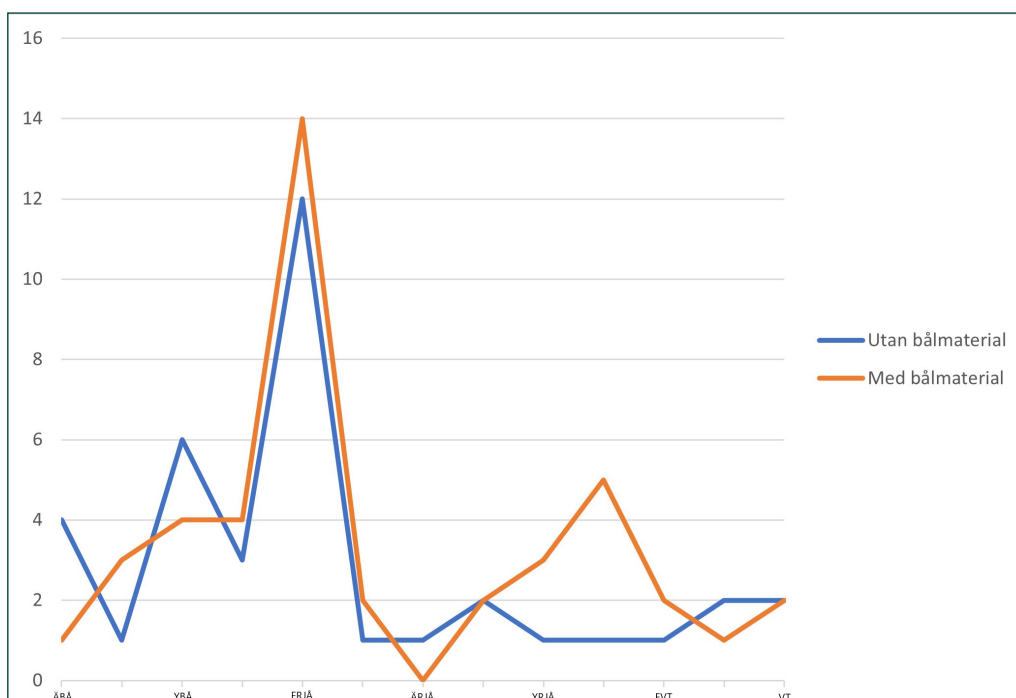
För att kunna avgöra om detta fenomen gällde också för Västra Götalands gravar var det viktigt att ha tillgång till säkerställda dateringar av enskilda brandgravar. De brandgravar som inte är daterade med ¹⁴C-analys eller andra säkerställda dateringsmetoder har därför inte tagits med i studien. Mönstret för de tidfasta brandgravarna i Västra Götaland är, i jämförelse med de danska, inte lika tydligt (figur 7).

Något egentligt trendbrott i form av en plötslig förändring mellan de båda kategorierna kan till skillnad från de danska förhållandena inte skönjas. Brandgravar med bålmaterial var exempelvis nästan lika ofta förekommande innan som efter förromersk järnålder. Här ska påpekas att Harvig har valt att datera hela gravfält och inte de enskilda brandgravarna vilket hade kunnat ge ett helt annat resultat. Undersökningen av gravfält i Västra Götaland visar att de har varit i bruk under långa tidsperioder, ibland från äldre bronsålder till vendeltid. Vad som eventuellt går att utläsa utifrån diagrammet nedan (figur 8) är att de gravskick som

	Gravtyp	ÄBÅ	ÄBÅ/ YBÅ	YBÅ	YBÅ/ FRJÅ	FRJÅ	FRJÅ/ ÄRJÅ	ÄRJÅ/ YRJÅ	YRJÅ	YRJÅ/ FVT	FVT	FVT/ VT	
Utan bålmaterial	Urnegrav	1			1	4							38
	Urnegrav			2	1	1			1	1	1	1	
	Bengrav	1		3		4	1						
	Benlager	3	1	1	1	3		3		1	1	1	
Med bålmaterial	Brandgrav	1	2	2	1	9	1	2	1	3			50
	Urnebrandgrav			1		4		1					
	Brandlager	1	1	1	3	5	1		2	3	1	4	

Figur 7. Tabellen visar daterbara gravskick inom 15 gravfält, 88 brandgravar och deras fördelning över olika tidsperioder.

Figure 7. Table of the chronological distribution of datable burial practices in 88 cremation burials at 15 burial sites.

Figur 8. Diagrammet visar variationerna med bålmaterial och utan bålmaterial över tid.

Figure 8. Graph showing the variation over time of burials with pyre debris and without pyre debris.

innehåller bålmaterial var dominerade under vissa perioder, som i övergången mellan äldre och yngre bronsålder, i förromersk järnålder och i yngre järnålder, detta sagt med viss försiktighet då underlaget är något begränsat. Intressant att notera i sammanhanget är variationen av de olika typer av brandgravskick som accepterades. Flest antal variationer i val av brandgravskick visade sig förekomma under förromersk järnålder.

Ovanstående studie är baserad på brandgravar från 15 gravfält. För att utröna om resultaten från dessa gravfältstudier har bäring även för ensamliggande gravmonument har 32 brandgravar från 26 stensättningar och högar i Västra Götaland valts ut (figur 9 och 10).

Studien av ensamliggande stensättningar och högar är visserligen begränsad i sin omfattning men i stora drag verkar resultaten överensstämma med bilden av brandgravar på gravfält. Brandgravar som innehåller bålmaterial är lika ofta förekommande som brandgravar utan bålmaterial och att något tydligt trendbrott skulle ha inträffat under förromersk järnålder går inte heller här att utläsa. Intressant att notera är att variationen vad gäller förekomsten av olika typer av brandgravar, i likhet med gravfälten, är som mest frekvent under förromersk järnålder (figur 10). Om denna trend är uttryck för ett regionalt drag bör kunna vara ett ämne för framtida studier.

	Gravfält nr	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	
Utan bål-material	Urnegrop																				1	1						2
	Urnegrav		1													1			1							1		4
	Bengrop																			1								1
	Benlager	1						1				4	1	1				1							1			10
Med bål-material	Brandgrop					1					1									1					1			4
	Urnebr. grop			2		1																						3
	Brandlager				1			1		1	2				1		1							1				8
	Antal gravar	1	1	2	1	1	1	1	1	1	2	1	4	1	1	1	1	1	1	2	1	1	1	1	1	1	1	32

Figur 9. Antal brandgravar fördelade på 26 ensamliggande stensättningar/högar där nr 1=Foss 209, nr 2=Håby 37, nr 3=Svarteborg 589, nr 4=Tanum 649, nr 5= Svarteborg 590, nr 6= Herrestad 127, nr 7= Lur 432, nr 8= Lur 433:3, nr 9=Tanum 2008, nr 10= Foss 520, nr 11= Upphärad 127, nr 12= Stala 341, nr 13= Stala 352, nr 14= Stala 394, nr 15= Lundby 8:2, nr 16= Nödingen 43, nr 17= Nödingen 70, nr 18= Rångedala 258, nr 19= Ödskölt 122, nr 20= St Peder 61, nr 21= Sjogerstad 57:2, nr 22= Sjogerstad, nr 23= Skee 1597:2, nr 24= Skee 1597:1, nr 25= Kville 306 och nr 26= Norum 202. Antalet är baserade på 32 metalltida daterade brandgravar innehållande ben.

Figure 9. Number of cremation burials in each of 26 solitary stone settings or barrows. The sites: no1=Foss 209, no 2=Håby 37, no 3=Svarteborg 589, no 4=Tanum 649, no 5= Svarteborg 590, no 6= Herrestad 127, no 7= Lur 432, no 8= Lur 433:3, no 9=Tanum 2008, no 10= Foss 520, no 11= Upphärad 127, no 12= Stala 341, no 13= Stala 352, no 14= Stala 394, no 15= Lundby 8:2, no 16= Nödingen 43, no 17= Nödingen 70, no 18= Rångedala 258, no 19= Ödskölt 122, no 20= St Peder 61, no 21= Sjogerstad 57:2, no 22= Sjogerstad, no 23= Skee 1597:2, no 24= Skee 1597:1, no 25= Kville 306 and no 26= Norum 202. The figures are based on 32 dated Metal Age cremation graves containing bone.

	Gravtyp	ÄBÅ	ÄBÅ/ YBÅ	YBÅ	YBÅ/ FRJÅ	FRJÅ	FRJÅ/ ÄRJÅ	ÄRJÅ/ YRJÅ	YRJÅ	YRJÅ/ FVT	FVT	FVT/ VT	VT	
Utan bål-material	Urnegrop							2						17
	Urnegrav	1			1			1			1			
	Bengrop						1							
	Benlager	2	1	2	2	2	1							
Med bål-material	Brandgrop			1	1	1		1						15
	Urnebrand-grop					2				1				
	Brandlager	1			1	1	1	2		1		1		

Figur 10. Tabellen visar 32 daterbara gravskick inom 26 ensamliggande stensättningar/högar och deras fördelning över olika tidsperioder.

Figure 10. Chronological distribution of 32 datable burial practices in 26 solitary stone settings/barrows.

Ben i brandgravar

I samma regionala mikrostudie av 88 brandgravar i Västra Götaland har även benvikten noterats. I flera tidigare studier har det konstaterats att en fullständig uppsättning ben tillhörande en individ endast förekommer i undantagsfall i brandgravar (se exempelvis Claesson 2004:180-185, Henriksen 2019:77, Kaliff 1992:121). Förhållandet mellan gravskick och beninnehåll är intressant av flera anledningar. Flera författare menar sig se en förändring över tid i det krematoriska handlingsmönstret och flera vill placera förändringen till övergången mellan yngre bronsålder och äldre järnålder (Harvig 2015:165, Pettersson 2007:223–228, Arcini 2007:174). Under inledningen till järnåldern minskar enligt Harvig volymen ben dramatiskt och benen är dessutom så fragmenterade att det är svårt att avgöra om det rör sig om en primär deponering eller om de utgör resterna efter ett gravbål. Det verkar som om likbålsrester har sorterats ut eller snarare sorterats bort innan deponeringen. Tolkningen är att det omfattande benmaterialet i yngre bronsålderns urnegravar, urnebrandgravar och benlager är ett uttryck för ett mer personligt och individcentrerat drag (Harvig 2015:160, 2017:240–245). Det rör sig om en primär deponering som i många avseenden skiljer sig från den efterföljande äldre järnålderns klassiska brandlager. Tidigare, under yngre bronsåldern, var idealet att deponera en full uppsättning av en individs ben (Harvig 2015:166). Brandlagren i äldre järnåldern ska därmed, enligt Harvigs analys, inte tolkas som en egentlig begravning av en individ, utan mer som en opersonlig deponi, ett urval av vad som fanns med på bålet. Hon sammanfattar det hela med att de händelser som utspelade sig vid själva gravbålet var den del som under äldre järnåldern kom att spela den viktigaste rollen, till skillnad från yngre järnåldern, där dessa händelser endast var en i ledet av flera i en dödsritual (Harvig 2015:166-167).

Dessvärre är de danska resultaten inte helt överförbara till västsvenska förhållanden. För det första är urnegravskicket (urnegravar och urnebrandgravar) inte lika frekvent förekommande under yngre bronsåldern, inte heller är brandlager ett gravskick som dominerar under äldre järnålder på det sätt som det gör i det danska materialet (figur 11).

Om man för västsvenskt vidkommande jämför mängden ben i urnegravar med mängden ben i brandlager är det en viss övervikt av ben i urnegravar. Mängden ben i urnerelaterade brandgravar är i genomsnitt 432 gram jämfört med 264 gram för brandlager (figur 12).

I experimentellt syfte har traditionell utgrävningsteknik, där gravurnor har varit intagna som preparat och grävts ut inomhus, jämförts med digitala metoder som datortomografi. Resultatet visade att det var den arkeologiska utgrävningsprocessen som var den främsta orsaken till både färre tillvaratagna benfragment och en ökad fragmenteringsgrad (Harvig 2012:16). Trots att här finns en hel del felkällor att ta hänsyn till är skillnaden inte anmärkningsvärd. Endast i ett fåtal fall innehöll urnegravarna den mängd ben som närmar sig vikten av en människa

		YBÅ	FRJÅ
Fraugdeområdet/Fyn	Urnegrav	18	0
	Urnebrandgrube (urnebrandgrop)	21	2
	Benhobgrav (benlager)	4	0
	Brandlager	12	42
Västra Götaland	Urnegrav + urnegrop	4	5
	Urnebrandgrube (urnebrandgrop)	1	4
	Benhobgrav (benlager)	3	3
	Brandlager	5	5

Figur 11. Tabellen visar förändringen i valet av olika gravskick på gravfält i yngre bronsåldern jämfört med förromersk järnålder.

Figure 11. Changes in choices of burial practices at burial sites in a comparison between late Bronze Age and pre-Roman Iron Age.

	Antal g ben	Antal gravar	Antal ben (g) /grav
Urnegrav/urnegrop	6053	14	432
Brandlager	6333	24	264

Figur 12. Visar jämförelsen mellan vikten ben i de två olika gravskicken urnegrav/urnegrop och brandlager.

Figure 12. Comparison between the weight of bone material in the two different burial practices urn burial/pit and cremation layer.

Brandgravar > 1000 g	Antal
Urnegrop	2
Urnegrav	1
Urnebrandgrop	1
Bengrop	1
Benlager	1
Brandgrop	2
Brandlager	2
Summa antal:	10

Figur 13. Tabellen visar de brandgravar som innehöll minst 1 000 gram ben, baserad på 87 brandgravar.

Figure 13. Cremation graves containing at least 1 000 grammes of bone, based on 87 cremation graves.

(cirka 2 000 gram). Om man väljer ut de brandgravar som innehöll 1 000 gram ben eller mer, finns inte heller här någon tydlig strukturell skillnad (figur 13). Att mängden ben skulle appellera till en viss typ av gravskick verkar alltså inte stämma. Teorin om att urnegravar nästintill skulle innehålla en individs fullständiga uppsättning ben och därmed var ett uttryck för en individcentrerad kult som hävdas av flera forskare (Harvig 2015:165–166, Stig Sørensen och Rebay 2008:62–64) verkar alltså inte ha någon bäring för brandgravar i Västra Götaland.

För att summera det hela kan vi för Västra Götalands vidkommande konstatera att det inte finns något tydligt brott i val av gravskick. Urnegravskicket, liksom brandlager, finns som ett alternativ under hela yngre bronsåldern och äldre järnåldern. Däremot verkar det trots allt hända något vid övergången mellan yngre bronsålder och förromersk järnålder. Som tydliggörs i undersökningen verkar det som om det under förromersk järnålder, till skillnad från både tidigare och senare perioder, finns en acceptans för att välja olika tillvägagångssätt. Under denna period fanns inte bara ett stort antal brandgravar utan ben utan även en stor variation beträffande val av gravskick. Ritualer fungerar ofta som en samlande kraft och behovet av samling ökar ofta i tider av oro och förändring. Att gravskicket tillåts variera kan, i skenet av ett samhälle i förvandling, tolkas om ett uttryck för en övergång mot en mer egalitär samhällsordning. Ett samhälle där centrala förordningar och där den gamla elitens makt var i upplösning. Förändringen uppskattades säkert av flertalet och känslan av frihet kan vara det som avspeglade sig i en större variation i de sätt på vilket man utövade sina ritualer.

I studierna ovan har brandgravar, både de som förekommer på gravfält och som solitärer, studerats utifrån tanken om att vissa gravskick endast förekom under specifika perioder. Om brandgravarnas innehåll avspeglar individuella, eller mer opersonliga och kollektiva drag har även berörts. Oavsett om det går att särskilja individuella drag och om det i så fall finns en kronologisk brytpunkt, är det ett känt faktum att ytterst få gravar innehåller en hel uppsättning ben från en individ. Det innebär att huvudparten av de gravlagdas ben deponerats på andra sätt än i brandgravar, oavsett om dessa anlagts på gravfält eller i ensamliggande gravmonument. Frågan blir då oundvikligen vad det är som vi omnämner som grav. Om en grav inte är en grav i nutida bemärkelse vad är det då? Här vill jag backa några steg och granska de händelser som föregick deponeringen av ben på gravplatserna.

Att identifiera spåren efter vad som utspelat sig på gravplatserna är ett indirekt sätt, ett sätt att så att säga gå bakvägen, för att studera de rituella händelser som utspelat sig dessförinnan. Det handlar om studier av händelser innan benen, och ibland även bålrester, deponerades på gravplatsen.

Likbränning har praktiserats från mesolitikum och framåt även om det är först under yngre bronsåldern som brandgravskicket kom att få en dominerade ställning (Henriksen 2015a:1). Bara i Bohuslän har hundratals brandgravar undersökts, medan antalet undersökta bålplatser i nuläget är försvinnande få. Det naturliga vore kanske ett omvänt förhållande, i alla fall om vi utgår från att alla avlidna kremerades.

De få forskare som tagit sig an avsaknaden av bålplatser har valt att angripa fenomenet utifrån olika premisser. Henriksen har genomfört en rad experiment där han prövat att rekonstruera själva likbränningsförloppet i syfte att pröva tesen om naturliga processer som anledningen till bristen på bålplatser.

Just nedbrytningsprocesser har ofta åberopats som en möjlig felkälla till varför vi återfinner så få av dessa platser. Resultatet av hans experiment visade att det krävdes 1–2 kubikmeter virke, att det tog mellan fem till åtta timmar och att asklagret från det nedbrunna bålet var 10–15 centimeter tjockt och täckte en yta som var något större än bålet storlek, det vill säga mellan 2–2,5 kvadratmeter (Henriksen 2019:80–81). Hans resultat visade att markytan var förvånansvärt opåverkad och att huvuddelen av bålresterna fanns kvar. Detta förhållande gällde endast om bålet inom rimlig tid efter att det slocknat täcktes med jord eller annat material. Även det bål som efter hans experiment hade legat under ett jordtäck i mer än tjugo år uppvisade samma resultat. Däremot, om ett bål inte täcktes över med ett skyddande jordtäck påverkades ytan kraftigt av naturliga processer som orsakades av nederbörd, vind och inte minst av mänskliga aktiviteter som uppodling (Henriksen 2019:78).

Förutom naturliga processers inverkan på bevaringsgraden så har även själva kremeringsprocessen betydelse. Faktorer som svårigheten att upprätthålla en stabil temperatur i bålet som helhet och under tillräckligt lång tidsrymd tillsammans med syretillförseln och nederbörden vid kremeringstillfället har haft betydelse (Mckinley 1989:66–67, Harvig 2012:1–19, Jonuks & Konsa 2007:103–107). Slutsatsen är att det krävs speciella förhållanden för att gravbålsrester ska kunna bevaras.

En annan forskare som tagit sig an fenomenet med bålplatser, eller snarare brist på sådana, är osteologen Caroline Arcini. Hon menar att avsaknaden av påträffade gravbål mer handlar om att vi arkeologer har misstolkat själva gravskicket, och att flera av de undersökta brandgravarna i själva verket är rester efter gravbål (Arcini 2007:172). Hon har studerat förekomsten av benet "pars petrosa", ett litet ben som finns i örat, i urnegravar och brandgropar från ett undersökt gravfält i Skåne. Hon menar sig kunna påvisa att detta ben var mycket mer frekvent förekommande i urnegravarna än i brandgroparna på gravfältet. Den bakomliggande orsaken menar hon är att groparna har fyllt en helt annan funktion, nämligen att öka syretillförseln och därmed temperaturen till det ovanliggande gravbålet. Utifrån hennes tolkning är de fåtal ben som vi återfinner i samband med en arkeologisk undersökning endast de ben som man missat vid själva insamlingstillfället. Enligt Arcini är alltså platsen för graven och bålplatsen densamma, alternativt att de låg i mycket nära anslutning till varandra (Arcini 2007:174). Händelseförloppet som hon utmålar är följande: Efter att gravbålet svalnat har man samlat ihop benen och lagt dem i en urna som placerats direkt i luftgropen under bålet, alternativt i en närliggande grop. I enlighet med hennes tes bör det därmed finnas spår efter ett gravbål i någon form i eller i nära anslutning till en urnegrav. I urnegraven finns den större delen av de insamlade benen. På bålplatsen, med den ofta förekommande underliggande luftgropen, finns endast sot och kol och möjligen den lilla mängd ben som missades vid insamlingen. Det är alltså dessa bålrester som

enligt Arcini felaktigt har tolkats som olika typer av brandgravar, som brandlager och brandgropar.

Utifrån ovanstående redogörelser är svaret på varför vi finner så få bålplatser tudelat. Antingen döljer sig bålplatser i ett felaktigt antagande kring tolkningen av gravskick eller så beror det på att bålplatser försvunnit på naturlig väg och endast de som omgående blivit övertäckta jord eller annat material är de som finns bevarade.

Arcinis analys påverkar även i hög grad diskussionen kring varför vi återfinner en sådan liten mängd ben. Enligt henne är flertalet brandgravar, med undantag av urnegravar, helt enkelt inte några gravar, utan rester efter kremeringsbål.

Utifrån Arcinis slutsatser och analyser är det intressant att se hur hennes teser står sig om de provas mot ett mer omfattande material från ett större geografiskt område, i detta fall Västra Götaland. Om vi applicerar ovanstående tes att brandgravar i många fall, undantagna urnegravar, är rester efter kremeringsbål så innebär det att för ensamliggande stensättningar och högar i Västra Götaland är det 15 brandgravar av 32 möjliga som är spår efter potentiella bålplatser, det vill säga att här fanns brandgravar som innehöll sot/kol och i vissa fall även enstaka brända ben. Övriga saknade alltså bålmaterial som sot och kol. Motsvarande siffra för gravfält är att 50 av 88 dokumenterade brandgravar innehöll ett gravskick som var möjliga att tolka som bålplatser. Sammantaget rör det sig om runt 57% av samtliga brandgravar som enligt Arcinis teori är spår efter bålplatser (figur 7).

Ett annat problem i sammanhanget är att få brandgravar, oavsett gravskick, innehöll den mängd ben som återstår efter en kremerad kropp (cirka 1,5–2,0 kilo). Det verkar inte heller finnas någon direkt korrelation mellan benmängd och typ av gravskick (figur 14).

Gravskick	Antal	Vikt (g)	Vikt (g)/grav
Urnegrop	6	3041	507
Urnegrav	8	3012	376
Bengrop	9	1394	155
Benlager	15	814	54
Brandgrop	19	6276	330
Urnebrandgrop	6	1880	313
Brandlager	24	6333	264

Figur 14. Tabellen visar förhållandet gravskick och mängden ben baserade på 88 brandgravar fördelade på 15 gravfält. Det ska påpekas att ytterligare 18 definierade brandgravar (ej medtagna i ovanstående tabell) helt saknade fynd av ben.

Figure 14. The table shows the relationship between burial practices and the amount of bone, based on 88 cremation graves at 15 burial sites. It should be mentioned that a further 18 defined cremation graves (not included in the table above) lacked any trace of bones.

Därmed kommer vi in på en annan av Arcinis teser, att brandgravar med en liten benmängd inte finns på gravfält som är väl bevarade. Tesen bygger på föreställningen att en begravning ursprungligen innehöll en fullständig uppsättning brända ben efter en individ. I de fall då graven inte innehåller denna uppsättning beror det på att graven blivit utsatt för någon form av skadegörelse. Vid en genomgång av undersökta gravar från Västra Götaland är det endast i enstaka fall som det finns noterat att graven blivit utsatt för någon form av skadegörelse. Visst kan sentida skador påverka mängden ben, men då den mängd ben som ungefärligen motsvarar en individ endast finns i 7% av de undersökta gravgömmorna (då har en så liten benmängd som 500 gram accepterats), är det inte särskilt sannolikt att flertalet gravgömmorna skulle ha varit utsatta för skadeverkan utan att det noterats vid den arkeologiska undersökningen. Den slutsats man kan dra utifrån de undersökta brandgravarna i Västra Götaland är att det inte finns några tydliga belägg för att välbevarade gravar på välbevarade gravfält skulle innehålla en mer fullständig uppsättning ben. Det kan i sammanhanget tilläggas att det förekom brandgravar, inom en och samma gravbyggnad, som innehöll olika mängder ben. En annan problematik med hennes teori är att fynd som var helt opåverkade av bålens hetta har hittats både i brandlager och i brandgropar.

Företeelsen med små fraktioner brända människorben, spridda eller i mindre koncentrationer, verkar vara följden av ett näst intill allomfattande benbruk. Läger man här till att dessa ben är väl placerade inom gravmonumentens inramning så är det ett starkt incitament för att de bör uppfattas som betydelsebärande för gravritualen och ett resultat av väl överlagda val. Företeelsen har uppmärksamats på andra platser och sammanhang, till exempel i analysen av de brända människoben på Jordbrogravfältet söder om Stockholm. Även här kom man till slutsatsen att förekomsten av spridda brända människorben bör vara ett resultat av en avsiktlig process i en gravritual (Fahlander 2024:10).

En bålplats är en bålplats är en bålplats ...

Åter till bålplatserna, eller snarare bristen på dem. I samband med undersökningen av gravfältet Storby backe i Gamla Uppsala gjordes försök utröna om bålplatser fanns i samtliga gravar och inte bara i de som uppvisade tydliga fysiska spår i form av förkolnade träkonstruktion och/eller eldpåverkad yta. Man utgick från att om det fanns ett likartat mönster i det osteologiska materialet mellan gravar med och gravar utan nämnda fysiska spår, kunde detta vara ett belägg för att bålplatser dolde sig i alla undersökta gravar (Prata & Sjölin 2017:232ff). Några större skillnader i det osteologiska mönstret mellan de två gravgrupperna kunde inte konstateras vilket inte nödvändigtvis innebär att gravplatsen i samtliga fall även är platsen för bålet. Problemet som jag ser det är att det är svårt att utröna

vilka depositioner som är primära och vilka som är sekundära då en människas hela anatomiska uppsättning ben sällan eller aldrig återfinns i dessa kontexter.

De experiment som Henriksen utfört visade att om en bålplats blivit skyddad av exempelvis ett jordtäckte finns det goda möjligheter att återfinna den i relativt gott skick (Henriksen 2019:80–81). Sökandet efter förhistoriska bålplatser har pågått under en längre tid. Man har i samband med undersökningar av gravfält tolkat olika typer av anläggningar som spår efter bålplatser. På ett nyligen undersökt gravfält från yngre järnålder, Bådstorp i Östergötland, har bålplatser med säkerhet konstaterats i 25% av gravarna. Här har man utgått från kriterier som mäktiga lager av träkol som i vissa fall har innefattat förkolnade rester av stockar och plankor, tramplager som kan ha bildats då bålrester rakats ihop eller att markunderlaget visar tecken på värmepåverkan (Seiler & Sjölin 2022:116). Eldpåverkat markunderlag har utgjort kriterier för flera noterade bålplatser bland andra gravfältet i Berga nära Linköping (Stilborg 2015:14).

Några exempel finns från Skeke, Rasbo socken i Uppland. Här undersöktes en bengrop som fungerat som bålplats. Den var 1,45 × 1,25 meter stor och 0,2 meter djup och innehöll fyra brända ben, sot och träkol. Från samma undersökning fanns ännu en anläggning som definierades som bålplats. Denna utgjordes av ett 5,7 × 3,7 meter stort, oregelbundet brandlager bestående av en svartbrun, fet, siltig lera med rikliga inslag av sot, träkol och skärvsten. I brandlagret påträffades 108,5 gram brända ben. På samma gravfält fanns även anläggningar utan brända ben som tolkades som bålplatser grundat på förekomsten av en fet, sotig fyllning som man antog innehöll bålmonja (Larsson 2013:142).

Några andra exempel är hämtade från undersökningen av ett gravfält i Skee socken i norra Bohuslän. På gravfältet har fyra bålplatser identifierats. En av de troliga bålplatserna var 1,2 × 0,5 meter stor och 0,04 meter djup och bestod av ett oregelbundet, mörkfärgat och flackt brandlager som innehöll enstaka brända ben från både människa och djur. I ena änden av lagret fanns en meterstor grop, som var 0,2 meter djup, fylld med sotig, siltig sand. Inom samma brandlager påträffades även en nedgrävd urna som innehöll en stor mängd ben (1 700 gram). Runt brandlagret fanns spår av hägnader i form av rännor. Ytterligare en liknande bålplats fanns inom samma gravfält. Den beskrivs som ett meterstort, 0,05 meter djupt brandlager, även det anlagt mellan två väggliknande rännor. Innehållet utgjordes även här av brända ben från såväl människa som djur. Inom en stenkrets fanns ännu en bålplats. Den utgjordes av ett närmast runt, cirka 1,45 meter i diameter, och 0,05 meter djupt brandlager. Förutom kol och sot, innehöll lagret två koncentrationer brända ben, sammanlagt 63 gram. På grund av den ringa mängden ben antogs att det rörde sig om en bålplats. Den sistnämnda bålplatsen fanns inom en båtformad 0,6 × 2,0 meter stor stenkonstruktion som i sin tur låg inom en större stensättning. I den båtformade stenkonstruktionen fanns ett

sotigt och kolrikt lager med 20 gram ben samt några ornerade keramikskärvor (Ängeby 2009:52–54).

På ett gravfält i Linköping, Östergötland, fanns en bålplats som utgjordes av ett $2,9 \times 2,3$ meter stort område där marken delvis var rödbränd. Direkt under det 0,15 meter tjocka jordlagret fanns sot, brända ben, en benkam samt totalt 700 gram utspridd keramik (Sundberg 2017:16–17).

I en osteologisk analys på material från ett gravfält i Sjögerstad socken i Västergötland noterades att benen i ett par anläggningar var sotiga och att benens tillstånd möjligen kunde vara tecken på en kremation direkt på gravplatsen. Dessa anläggningar innehöll dessutom en större mängd ben än de anläggningarna som innehöll tvättade bålrester (Berglund och Wattman 2005).

I Tuve socken i Västergötland (på Hisingen) undersöktes 2011 en kultplats. I samband med det diskuterades om det eldskadade berget under en skärvstenspackning eventuellt var rester efter ett gravbål (Lönn 2014:64).

Slutligen finns ett exempel som är hämtat från Värnamo socken i Småland. Här undersöktes på ett gravfält en flack, närmast rund stenpackning, cirka fyra meter i diameter. Stenpackningen dölde ett svagt sotigt brandlager med enstaka brända ben och ett par krukskärvor. Sammantaget tolkades dessa indicier som resterna efter en bålplats (Nordström 2015:36).

I tillägg till exemplet som lyfts ovan vill jag diskutera eventuella bålplatser på gravfältet 257 (L2019:688) i Ytterby socken i Bohuslän (Claesson 2021). Det rör sig om två anläggningar (A402 och A403, se figur 15a–b) som har flera likheter sinsemellan men också drag som skiljer dem åt. Båda låg lite avsides i västslutningen av en åsrygg och uppfattades efter avbaning med grävmaskin som ovala, något ostrukturerade flacka stenpackningar som avvek markant från de mer väl-lagda stensättningarna på åsens krön. Först bedömdes de vara kraftigt skadade stensättningar, men efter hand som undersökningen fortgick fick denna tolkning omprövas. Det skulle visa sig att det under stenfyllningen i dessa stenpackningar fanns vad som vi uppfattade som kol- och sotfyllda ovala gropar med kraftiga kollager i botten. Då det fanns enstaka skörbrända stenar i fyllningen blev den primära tolkningen att det rörde sig om kokgropar. Förutom morfologiska likheter och den likartade placeringen på gravfältet hade båda groparna förutom en likartad fyllning även fragment av brända människoben, enstaka keramikskärvor och några brända lerklumpar. Även storleken på groparna var likartad, 2,3–2,7 meter respektive 1,5–1,9 meter och djupet 0,25 respektive 0,32 meter. Från en av groparna finns tre samstämmiga dateringar på kol och ben inom tidsspektrat 355–170 före Kristi födelse. De morfologiska likheterna, placeringen nedanför åsen och groparnas samstämmiga keramikmaterial, gör det troligt att de är någorlunda samtida och att de liksom flertalet brandgravar i området har anlagts under i mitten av förromersk järnålder. I anslutning till groparna fanns stolphål. I den

Figur 15 a–b. A402 till vänster och A403 till höger. I A402 har lagren med sten tagits bort liksom det översta kol- och sotlagret. Foto: Arkeologerna.

Figure 15 a–b. A402 to the left and A403 to the right. The layers of stone have been removed in A402 as well as the upper layer of charcoal and soot. Photo: Arkeologerna.

Figur 16 a–b. Stensättning 401 före och efter att stenen och fyllningen grävts bort. Foto: Arkeologerna.

Figure 16 a–b. Stone setting 401 before and after the stones and filling were removed. Photo: Arkeologerna.

ena gropen var ett stolphål placerat direkt utanför medan det i den andra fanns tre stolphål i kanten av gropen, ett av dessa var stenskott och mycket kraftigt.

Det fanns alltså flera likheter men även förbryllande skillnader dem emellan. Till exempel omgavs den ena gropen av en tydligt markerad ränna. Rännan var 0,5–0,8 meter bred och som djupast 0,2 meter. I rännans fyllning fanns rikligt med sot och kol tillsammans med små fragment brända ben. Vid den andra gropen saknades tecken på någon ränna. Däremot fanns en likartad ränna i en av stensättningarna på åschrönet (A401, se figur 16a–b). Frågan är om de cirkelformade rännorna ska tolkas som spår efter ett gravbål, där gropen och rännan kan ha spelat en roll för syresättningen av bålet. Av exemplen ovan kan vi konstatera att spåren av det som tolkas som bålplatser varierar, men att det finns vissa typiska drag:

- En bålplats omfattar ett större område, har vanligen en oval form och är cirka 2–5 kvadratmeter stor.
- En bålplats har ett mörkfärgat fyllningslager av kol och sot som även kan innehålla fragment av brända ben.
- Bålplatsens undre lager har ofta spår av att ha blivit utsatt för eld och hög värme.
- En bålplats har inte sällan kol- och sotfyllda gropar under fyllningslagret, gropar som initialt ofta har tolkats som kokgropar eller härदार.
- Bålplatser kan förekomma som mindre sot- och kolfyllda gropar i eller under stenpackningar och skärvstenslager.
- Spår efter förkolnade stockar och stolpar som stabiliserande funktion för bålet, är inte ovanligt.

Det har tidigare påtalats att det finns en oklarhet i vad och vilka spår som antas definiera en bålplats. De bålplatser som finns dokumenterade har nästan uteslutande påträffats på gravfält. Även om vi antar Arcinis tes om att vi misstolkat flera gravskick, kvarstår det faktum att det endast är ett mindre antal ben från ett fåtal individer som påträffas i de anläggningar som vi benämner som gravar. Om vi utgår ifrån att kremering var allmängiltigt från och med bronsålderns mitt innebär det att majoriteten av de brända benen, liksom bålplatserna, bör finnas på andra platser och/eller i andra sammanhang. Brända ben har troligen behandlats på ett sätt som gör att vi idag inte ser spåren efter dessa och samtidigt hittar vi brända människorben på platser som vi inte förknippar med gravar och som därför ofta lämnas okommenterade. Det rör sig till exempel om brända människorben i våtmarker, i skärvstenshögar eller i anläggningar på boplatser (Ojala och Röst 2021:3). För att nämna några exempel från Västsverige så påträffades brända människorben i ett grunt kulturlager på boplatser i Rom (Flagmeier 2003:109) och på Ytterbygravfältet fanns en större mängd brända ben på flera platser bland annat i en större grop omgiven av flera stolphål (Claesson 2021:24ff).

Likbränning ett spektakulärt drama

I flera artiklar och rapporter har mängden ben förklarats med en modell som ofta omnämns som "pars pro toto", i betydelsen delar av en helhet. Det har påtalats att de fragmenterade benen i det som vi benämner gravar endast är en länk i en längre händelsekedja (se bland annat Kaliff 1992, Claesson 2004, Fahlander och Oestergaard 2008, Henriksen 2015a). De olika länkarna i denna kedja, från det att en individ avlider till deponeringen av benfragmenten, har sannolikt haft en särskiljande rituell innebörd. Inom gravarkeologin har fokus vanligen legat på studier av själva gravarna och de olika gravskicken, vilket inte är särskilt märkligt då det är gravar och gravfält som främst kommit att omfattas av arkeologiska undersökningar där mänskliga kvarlevor påträffas. Undersökningar och analyser av bålplatser är mer ovanliga och har ofta förbisetts.

Det är möjligt, och kanske till och med troligt, att själva likbränningen skedde efter olika förberedelser redan innan dödens inträde, men här tänker jag främst fokusera på själva likbränningsprocessen och de händelseförlopp som den kan förknippas med.

Likbränningen och det som sker vid bålet är ur ett publikt, visuellt och därmed rituellt perspektiv en mycket betydelsefull händelse (Henriksen 2015b:206, Jonuks & Konsa 2007:103).

Det är på själva bålplatsen som deltagarna inför öppen ridå med alla sina sinnen får uppleva hur en närstående person transformeras och omvandlas. Det handlar om en individ som förvandlas från en mänsklig igenkänningsbar kropp, till anonyma vita ben, något främmande där allt mänskligt försvunnit, en ickemänniska. Likbränningen blir det skeende där kroppen/individen på ett symboliskt plan

Figur 17. Illustration föreställande likbränning på begravningsplats. (illustratör Anders Andersson).

Figure 17. Illustration of a cremation at a burial site (illustrator Anders Andersson).

DESTRUKTION		DEKONSTRUKTION
KROPP	—————→	BENFRAGMENT
MÄNNISKA	—————→	ICKEMÄNNISKA
SUBJEKT	—————→	OBJEKT
INDIVID	—————→	DIVID

Figur 18. Tabellen illustrerar likbränningsens symboliska och det dekonstruktiva förloppet.

Figure 18. The table outlines the symbolic and deconstructive process of a cremation.

omvandlas från ett subjekt till ett objekt (figur 18). Ett moment som sannolikt varit förenligt med olika rituella handlingar med syfte att överbygga och hjälpa till att göra förvandlingen begriplig. Bålplatsen fungerar här som ett slags scen och det som iscensätts inför den närvarande publiken kan uttryckas och förklaras i form av olika motsatspar.

Jämfört med att lägga ner en handfull ben i jorden kan den fysiska närvaron av en kropp, veden som antänds och hastigt flammar upp, hettan, lukten, ljuden och kroppen som mer och mer äts upp och förtärs av lågorna, vara en mycket stark upplevelse. Man kan föreställa sig att det infinner sig en stämning som öppnar upp och kan användas för olika iscensättningar som inbegriper alla deltagarna vid bålet. Ett sådant tillfälle bör, i jämförelse med jordfästelsen, utgöra en långt mer spektakulär händelse. Om möjligheterna att nyttja denna atmosfär är vad som eftersträvas och därmed är orsaken till att skelettbegravningar överges från äldre bronsåldern och framåt, kan vi inte säkert veta. Kanske tas bara tillfället i akt. Vad vi vet är att likbränning på öppet bål är något som förekommit under lång tid i förhistorien. Sett till antalet brandgravar, i jämförelse med skelettgravar, är seden att deponera brända mänskliga kvarlevor något som dominerar över större delen av Nordeuropa från bronsålderns mitt (Jonuks & Konsa 2007:103–107, Back Danielsson 2009:69f, Williams 2013:195–208, Harvig 2014:6, Henriksen 2015a:1).

Likbränning är en destruktiv handling som förutom kroppen inbegriper allt annat som finns med på bålet, allt förintat helt eller till stora delar. På ett symboliskt plan kan upplevelsen uppfattas som en dekonstruktion, en omvandling som skapar helt nya sammanhang. Att slå på liket med påkar under själva kremationsprocessen kan vara en del i omvandlingsprocessen. Här finns etnografiska exempel från Indien och andra länder som fortfarande praktiserar likbränning över öppen eld. Vittnen, författaren inbegripen, har sett hur deltagarna runt bålet slår med påkar på den avlidnes brinnande kropp på ett sätt som i våra ögon framstår som mycket brutalt. Visst kan man se den fysiska manifestationen enbart som ett sätt att påskynda förbränningen och därmed minska vedåtgången men samtidigt kan handlingen på ett symboliskt plan vara betydelsefull för de efterlevande. Att på ett handfast sätt få ta del av destruktionsen kan vara ett sätt att göra det obegripliga begripligt.

När bålet svalnat

Efter likbränningen följer ytterligare en fas som omfattar minst den tid det tar för bålet att svalna. Likbränningen var med all sannolikhet en offentlig angelägenhet men frågan är om insamlingen av bålmaterial var det. Kanske insamlandet var något som var förbehållet några få utvalda? Utifrån det material som har återfunnits på kända bålplatser vet vi att man gick väldigt noggrant till väga, vilket måste tolkas som att det var meningen att allt skulle samlas in (Henriksen 2019:81–82, se även SAU experiment med kremering <https://www.saublogg.se/2013/05/experiment-med-kremering>). Frågan är om det var nu, det vill säga redan vid själva insamlandet på bålplatsen, som ben med eller utan bålmaterial skiljdes ut. Var det nu som materialet delades upp i vad som eventuellt skulle sparas för att komma till användning i kommande ritualer på gravplatsen, eller samlades allt material utskiljningslöst samman i ett ämbar för att när rätt tillfälle infann sig väljas ut som en lämplig mängd att fördela på de platser och på det sätt som seden föreskrev? Att få veta om varje individs ben förvarades var för sig eller blandades med de från andra är en viktig fråga att få grepp om och något som bör prioriteras i framtida osteologiska analyser. Det är svårt att veta hur lång tid som förflöt från det att ben och eventuellt bålmaterial samlades in vid bålplatsen tills dess att materialet kom till användning vid de efterkommande ritualerna. Oavsett hur lång tid som gått är det känt att endast en mindre del av detta material valdes ut som rekvisita till de ritualer som genomfördes på gravplatserna.

Henriksen har genom sina praktiska experiment försökt rekonstruera effekten av en likbränning (Henriksen 2019). I sina experiment har han använt sig av en griskropp som han tillsammans med olika föremål av järn och keramik placerade ovanpå ett bål av trä (figur 19). Efter att bålet brunnit klart studerade han återstoden och hur olika material hade reagerat på elden och hettan. Experimenten visade att de föremål av järn och de små keramikkoppar som hade placerats intill kroppen på bålet efteråt var klart påverkade av elden och värmen men inte på sådant sätt att de gått sönder. När bålet svalnat var de fortfarande mer eller mindre intakta. De större kärlen däremot, som även de var placerade på bålet, hade krossats ordentligt då de föll ner i glöden.

I undersökningar av brandgravar påträffar vi sällan hela kärl utan vanligen är det endast enstaka keramikskärvor som deponerats tillsammans med de brända benen. Fenomenet har uppmärksamrats både på större gravfält och i ensamliggande gravar. Här menar Henriksen, på grundval av sina experiment, att förklaringen är att kärl aktivt måste ha sönderdelats innan eventuell deponering i brandgravar. Han menar vidare att allt material från bålet, inbegripet de föremål som krossats efter att bålet slocknat och svalnat, efter insamlandet bör ha genomgått en sortering och att det är det utsorterade materialet som vi påträffar i brandgravar (Henriksen 2019:81–82). I brandgravar finns fynd som bär tydliga spår av värmepåverkan, det vill säga att de sannolikt har varit med på gravbålet, men långt ifrån alla föremål

Figur 19. Foto av ett kremeringsförsök 1990 av en griskropp. Griskroppen var placerad på toppen av en bålstapel som stabiliserades med hjälp av nedbankade pålar (Henriksen 2019).

Figure 19. Photograph of an experimental cremation of a pig in 1990. The body of the pig was placed on top of a stacked pyre, which was stabilised by upright stakes pounded into the ground (Henriksen 2019).

i brandgravar bär spår efter en sekundär värmepåverkan. Den slutsats man kan dra härav är att dessa opåverkade föremål måste ha lagts ner i brandgraven i samband med de ritualer som utfördes på gravplatserna. Sammanfattningsvis innebär detta att det vi återfinner i brandgravar är ett resultat av flera urval vid flera olika tillfällen.

Kremering – en destruktiv och dekonstruktiv händelse

Kremering kommer från latinets *cre'mo*, förbränna, bränna upp. Från antikens Grekland kommer även idén om elden som renande, befriande och nyskapande (NE 2024). Utifrån en arkeologisk kontext kan en plats för kremation enkelt förstås som förekomsten av brända ben, men betydelsen av kremering är mer omfattande än så. De arkeologiska undersökningarna och analyserna som gjorts på brandgravar vittnar om att begravningsprocessen, i vilken kremationen ingår, har en både komplicerat och mångbottnat förlopp. Det är en process som karaktäriseras av förvandling och omförvandling, ett skeende med materiella, sociala och emotionella betydelser som sträcker sig från dödens inträde till deponeringen av de brända kvarlevorna. Det är en process som varierar i både tid och rum, från den plats och den tidpunkt när någon avlider till den plats och tidpunkt då benen eventuellt jordfästs, om vi nu väljer att se jordfästelsen som ett slags slutstation. Det är otvivelaktigt en process som inbegriper flera olika deltagare.

Nyckeln till förståelsen av det fragmenterade språk som vi vanligen återfinner i brandgravar ligger, anser jag, i analysen av de händelser som föregår gravläggningen. Detta är en process som innefattar förbränning av en kropp, förberedelserna innan, återvändandet till bålplatsen och slutligen återanvändandet av det ihop-samlade bålmaterialiet. Med grund i det material vi finner i brandgravar och på bålplatser tillsammans med experimentella försök och etnografiska källor kan vi få en glimt av den scen som platsen för bålet utgjorde och de olika scenarier som en kremation innebar. När det gäller fältarkeologin snarare än arkeologin i helhet så har intresset för kremationsprocessen varit svagt både på ett metodiskt och teoretiskt plan. En förklaring kan vara att få säkra bålplatser har undersökts och analyserats. Det är också problematiskt att endast ett fåtal av aktiviteterna i samband med likbränningen efterlämnat materiella spår, men det är ju ett generellt arkeologiskt dilemma.

På materiell nivå fungerar kremation som ett sätt att fragmentera en kropp och skapa nya former av den avlidnes kvarlevor. Samtidigt är det för de efterlevande en stark sinnlig upplevelse att bevittna en kropps fysiska förfall. Den dramaturgiska effekten ska inte underskattas. Det finns enstaka exempel på så kallade slutna bål där kroppen bränns i en grop i jorden, något som rent tekniskt är en mer effektiv metod, ändå tycks man ha valt att bränna de avlidna på ett öppet bål (Henriksen 2019:86). Förutom att göra själva transformeringen fattbar för deltagarna innebar tillfället en iscensättning av spektakulära ritualer med möjlighet till maktutövning. Makten att tolka det som sker i ljuset av elden, röken och värmen.

Ett tänkbart dramaturgiskt förlopp

När en individ avlider, man, kvinna eller ett barn, måste kroppen ofta skyndsamt tas omhand. Ett bål måste byggas och den rituella rekvisitan förberedas.

Först därefter kan den iordningställda kroppen läggas upp på bålet tillsammans med de föremål som ska medverka. När deltagarna är samlade kan bålet tändas. På bålet ligger då den avlidnes kropp som på en scen bestående av en stapel av trästockar. Det tar lite tid innan bålet flammnar upp och värmen sprider sig. Då flammorna och hettan ökar i styrka syns kroppen nästan som om den lever, den vrider sig, reser sig upp, sväller upp, exploderar, imploderar och förångas. Det är tänkbart att deltagarna här aktivt tar del i processen handgripligen och därmed aktivt bidrar till dekonstruktionen. Inför deltagarnas ögon förändras scenariot, det sker en transformering där den igenkänningsbara individen omvandlas. En förändring som sker successivt. Först flammnar alla kvistar, vass, textilier, hår och annat lättantändligt material upp. Då hettan ökar påverkas även de större benen och torson av värmen och lågorna och när hela bålet är övertänt och rök och eld omsluter och uppslukar kroppen sönderfaller den allt mer. Färg, ljud och lukter är säkert påtagliga. Vad deltagarna ser är att kroppen på bålet svartnar, att mjukdelarna smälter och skelettet och de inre organen blottläggs. Processen fortlöper till dess att bålet kollapsar och en stor glödhög är vad som återstår, något som lär ha tagit flera timmar (Sørensen 2014:174).

Ritualisering

Om ritualiseringen varit lyckad har det som förknippades med individen, dennes kropp, sociala position tillsammans med de känslor deltagarna haft för personen, förflyttats och transformerats (Claesson 2016). Kvar i det slocknade och rykande bålet finns nu bara de kvarvarande anonyma vita benfragmenten. Förvandlingen där allt krossats och förstörts i elden och hettan har engagerat alla sinnen hos åskådarna. Kremationen har på ett påtagligt och konkret sätt tydliggjort kroppens, och därmed individens bortfall.

Figur 20. Visualisering av likbränningsens transformativa förlopp. Illustratör: Anders Andersson.

Figure 20. Visualisation of the transformative process of a cremation. Illustrator: Anders Andersson.

Individen, subjektet, har härmed upphört att fysiskt existera. Den materiella återstoden, de brända benen, är nu inte igenkänningsbara i meningen att de nu på ett visuellt plan inte går att skilja från andra brända ben. Kopplingen till individen har härmed upphört (figur 20). Kremationen kan liknas med en iscensättning av en övergång där individen, subjektet, omvandlas och dekonstrueras framför deltagarna till en icke-individ, ett objekt (figur 17). Denna omvandling, denna dekonstruktion, kan sätta de ben vi återfinner i brandgravar i ett helt annat ljus. Om benen har upphört att förknippas med en individ finns heller inga emotionella eller andra hinder för att blanda benfragment med andra individers ben och fördela dessa enligt de seder som råder. Individen har nu omvandlats till en divid, i betydelsen delbar (Black Danielsson 2009:73). Som divid finns inga hinder för användning av benen i nya rituella sammanhang, eftersom individen nu har spelat ut sin roll.

Konklusion, diskussion och förslag på framtida forskning

De rituella handlingarna och deras betydelse i samband med kremeringen skiljer sig klart från handlingarna på gravplatsen. Kremeringen, händelserna vid bålet, var sannolikt en sensitiv tilldragelse som angick en större publik. Här finns även en närhet i tid från det att en individ avlider till dess att kroppen måste tas omhand, något som inte nödvändigtvis behöver vara fallet vad gäller de ritualer som tilldrar sig på gravplatsen.

Vid flertalet arkeologiska undersökningar av gravplatser visar de materiella spåren inga tecken på att platserna nyttjades särskilt frekvent. Detta gäller även då vi utifrån dateringsunderlag vet att man besökte platsen, sporadiskt verkar det som, under flera århundraden. Sannolikt var gravplatserna mycket speciella platser. De var platser som användes i tider och under omständigheter som krävde en extraordinär kraftsamling. Läger man där till att vi i allmänhet endast hittar ett fåtal ben i brandgravarna och att närmare hälften av alla gravliknande anläggningar helt saknar ben kan man anta att de ritualer som utfördes här fyllde ett helt annat behov. Dessa behov ska inte sammanblandas med vår tids begravningsritualer och kyrkogårdar. Jag tänker inte gå närmare in på när eller under vilka omständigheter behov fanns att samlas på dessa begravningsplatser, men utifrån mikrostudien av brandgravar i Västra Götaland kan vi konstatera att det fanns ett ökat behov av samling århundradena runt vår tidsräknings början i jämförelse med de angränsande tidsperioderna.

I vissa av de ritualer som genomfördes på gravplatserna ingick de brända benen, ben som nu inte representerade någon individ och därmed kunde spridas och delas utifrån de seder som rådde. Att sederna som påbjöds skiljer sig åt i både tid och mellan olika regioner har denna mikrostudie visat i och med jämförelsen med de danska förhållandena. Hur den rituella praktiken på gravplatserna såg ut

vet vi inte fullt ut, här finns en rad alternativa val, men vi vet att bland all annan rekvisita ingick människoben, om än i liten mängd.

Den utsorterade ansamlingen av brända ben kan antas ha varit en framtida resurs eller arvegods. Under denna tid, i väntan på lämpligt tillfälle, måste benen som genom bålet försorg har omvandlats till objekt, förvaras någonstans. Kanske förvarades de i ett ämbar på boplatser. Fynden av brända människoben på boplatser skulle härmed kunna få sin förklaring.

Tillbaka till de benfragment vi hittar på gravplatserna. Vad representerar de? Att de skulle utgöra någon form av cirkulerade relikter från ett antal betydelsefulla anfäder är utifrån osteologiska analyser högst osannolikt. Om man däremot sätter tilltro till att det rör sig om kraftfulla objekt utan koppling till en individ, är det fullt möjligt att benen från olika kremationstillfällen fanns blandade och förvarades tillsammans i väntan på att få komma till användning.

Då studier av bålplatser visat att man inte lät resterande ben och föremål bara ligga kvar i den slocknade glöden från bålet är en relevant fråga att ställa: var har alla ben och bålmaterial tagit vägen? Fragmenten av ben på gravplatserna är inte ens i närheten av att motsvara den totala mängden från alla avlidna. Här finns flera tänkbara förklaringar som alla kan sammanfattas i att man har handskats med större delen av de kremerade benen på sådant sätt att vi idag inte kan återfinna dem.

Att öka vår kunskap om begravningsprocessen kräver förändringar på flera plan. Vi måste klargöra vad vi menar med grav, gravfält och liknande begrepp och ifrågasätta deras relevans. I samband med framtida arkeologiska undersökningar är det viktigt att öppna upp för nya ingångar och kanske mer tänka på "gravar och gravfält" som rituella platser där nedläggandet av olika fragmenterade material, däribland brända ben av människa, ingick som en del av praktiken.

Summary

The traces of bone material found at burial grounds suggest that these sites were not frequently used; based on the available dating data, there were often centuries between visits. Given that nearly half of the grave-like features contain no osteological material, and those that do often have only scant traces, it can be assumed that the ritual practices at these locations most likely served purposes other than those associated with modern burial rites. To explore this dilemma, the author has chosen to look back in time and focus on the trace evidence that can be associated with past cremation processes.

This article discusses the dichotomy between burial sites and cremation sites. To achieve this, a significant number of previously excavated cremation burials in Västra Götaland were selected, and the analyses from earlier excavations were re-examined, taking into account the variation in burial types across different periods. Cremation graves from Funen have been used as reference material. The intention of the study is to juxtapose differences and changes in burial practices of the two geographic areas. The study attempts to establish the significance of two burial types: cremation burials with and without pyre material. Particular interest has been given to the amount of burned osteological material found in these burial types, the burial options available, and whether there have been changes in the associated ritual practices. Questions regarding whether the contents of cremation graves reflect the individual or are of a more impersonal and collective character are also addressed.

The phenomenon of a complete lack, or only trace amounts, of bone material in cremation graves is well known and often discussed in an archaeological context. It is not uncommon for these discussions to lead to an association between this phenomenon and pyre features. A problem with these dialogues is the low number of documented and studied sites, and that many of the analyses in existing studies are problematic. If one were to assume that prehistoric populations practiced universal cremation, the limited number of known cremation sites is puzzling. There are several theoretical perspectives that may shed light on this conundrum. One such theory is that some burials are actually the remains of cremation pyres. Another suggests that the remains of the pyres have disappeared through natural processes. However, regardless of which perspective one subscribes to, the question of the lack of bone material in the burials remains unanswered.

Moreover, in the cases where bones are present, they include bones from different parts of the skeleton – not only the major bone types such as long bones and skull bones but also small bones like finger bones and similar ones. This contradicts the idea that natural processes alone could explain the small quantity or absence of bones.

The final section of the article presents a model of post-cremation practices. The incineration of a corpse may have been seen as a mechanism by which the

individual or subject is transformed and deconstructed in front of the participants into a non-individual, an object. This transformation – the deconstruction – allows the bone material recovered from burial sites to be viewed more comprehensively. Through such a transformation, enabled by the post-cremation practices, there would no longer be any restraints for reusing the bones in other ritual contexts. Successful ritualizing means that the remains no longer represent a non-dividable human individual but a *dividuum*, a dividable object, and as such imbued with a power that is significant for ritual contexts.

Overall, the material in this study has proved to be useful in interpreting post-cremation practices. The results show that before bones were deposited at, for example, a burial ground, they had already been the subject of several events. Several variations of these practices appear to have existed simultaneously, and there are even signs that the pattern of post-cremation practices changed over time. Geographic differences are also noted. The results of the investigation suggest that the deposition of the limited extant bone material is the outcome of deliberate choice and part of ritual practices that should not necessarily be associated with a deceased individual. The analysis indicates a process that is both complex and multifaceted – an event with material, social, and emotional significance.

Unavoidable questions remain about the features currently identified as graves: what are they, actually? If a burial site is not the place where the deceased's remains are placed, what kind of place is it? What rituals have been practiced there, and in what context? What types of ritual involve burned human bone as an ingredient?

Referenser

- Arcini, C. 2007. Elden utplånar inte allt, brandgravar och bålplatser vid Gualöv. I H. Pihl (red.) *Vägar till Vätland*. Riksantikvarieämbetet.
- Artursson, M. 1996. Bollbacken. En sen gropkeramisk boplat och ett gravfält från äldre järnålder, Raä 258. Tortuna sn, Västmanland, Arkeologikonsult (uppdragsrapport 16).
- Back Danielsson, I-M. 2009. A Rare analogy250 –Contemporary cremation practice. I Ing-Marie Back Danielsson (red.) *Döda personers sällskap: gravmaterialens identiteter och kulturella uttryck*, Stockholms universitet, s. 57–79.
- Berglund, A. & W.N., 2005. Arkeologisk undersökning 1985 av gravfält Sjögerstad 113, Falköpings kommun, Västergötland, Västergötlands museum (uppdragsrapport 2005:36).
- Collinder, B., 1983. Beowulf. Arlöv.
- Carr, C., 1995. Mortuary Practices: Their Social, Philosophical-Religious, Circumstantial, and Physical Determinants. *Archaeological Method and Theory*, Vol. 2, no 2, s. 105–200.
- Claesson, P. 2004. Den rituella handlingens praxis, exemplifierat av ett järnåldersgravfält i mellersta Bohuslän. I P. Claesson & B. Munkenberg (red.) *Gravar och ritualer*. Uddevalla, s. 151–200.
- Claesson, P. 2016. Ritual – ett veritabelt fönster. I C. Toreld (red.), *Arkeologi i Tanums världsarv. Åttatusen år i Tanum utifrån sex arkeologiska undersökningar för väg E6*, s.103–124.
- Claesson, P., Andersson, J. & Johansson, G. 2021. Gravfält och en boplat i Ytterby, Västra Götalands län, Bohuslän, Kungälv kommun, Ytterby socken, fastighet Kastellegården 1:52, fornlämning L1959:3432, L2019:1100 och L2019:688, Arkeologerna, Statens historiska museer (uppdragsrapport 2021:27).
- Colin P. Q., Kuijt, I. & Cooney, G. 2014. Introduction. In I. Kuijt, C. P. Quinn & G. Cooney (eds.) *Transformation by fire. The archaeology of cremation in cultural context*, Arizona University Press.
- Fahlander, F. & Oestigaard. 2008. The materiality of death, bodies, burials, beliefs, BAR, International Series 1768, pp. 1–16.
- Fahlander, F. 2024. Dödens former och material. Nya undersökningar av Jordbrogravfältet. In *Situ Archaeologica*, Vol. 17, s. 5–28.
- Flagmeier, M-L. 2003. Rom - en Gårdsbebyggelse under äldre järnålder, Raä 593, Svarteborg sn. I P. Claesson & B-A Munkenberg (red.). *Arkeologiska undersökningar längs E6 i Bohuslän, Projekt Gläborg-Rabbalshede nr 1*. Bohusläns museum, s. 99–118.
- Harvig L. & Lynnerup, N. 2012. Computed tomography and computed radiography of late bronze age cremation urns from Denmark: An interdisciplinary attempt to develop methods applied in bioarchaeological cremation research. *Journal of Archaeological Science*, vol. 40.
- Harvig, L., Mads Thagård, R., Borre Lundø, M. 2014. Typology and function of Late Bronze Age and Early Iron Age cremation graves – a micro-regional case study. *Danish Journal of Archaeology* 2014.
- Harvig L., 2015. Ændringer i ligbrændingsskikken mellem yngre bronzealder og ældre jernalder på Fyn, belyst ud fra det brændte knoglemateriale. De dödets landskab. *Grav og gravskikk i ældre jernalder i Danmark*. Arkæologiske Skrifter vol. 13, s. 157–169.

- Harvig, L. 2017. Land of the cremated dead: On cremation practices in late bronze age and early iron age Scandinavia. In J. I. Cerezo-Román, A. Wessman & H. Williams (eds.) *Cremation and the archaeology of death*, Oxford university press.
- Haue, N. 2015. Gravformer og gravskik i Nordjylland i ældre jernalder. I Foss, P & Algreen Møller, N (red.) *De dødes landskab. Grav og gravskik i ældre jernalder i Danmark*. Københavns Universitet.
- Henriksen, B. M. 2013. Kenotafer, ødelagte grave eller ofringer? Deponeringer og andre aktiviteter på ældre jernalders gravpladser. I Foss, P & Algreen Møller, N (red.) *De dødes landskab. Grav og gravskik i ældre jernalder i Danmark*. Københavns Universitet.
- Henriksen, B. M. 2015a. Bronzealderens ligbrændingssteder og brandgrave, Odense, Odense bys museer.
- Henriksen, B. M., 2015b. Kenotafer, ødelagte grave eller ofringer? Deponeringer og andre aktiviteter på ældre jernalders gravpladser. I Foss, P & Algreen Møller, N (red.) *De dødes landskab. Grav og gravskik i ældre jernalder i Danmark*. Københavns Universitet.
- Henriksen, B. M., 2019. Opslukt af bål, et forskningsprojekt om oldtidens ligbrændningspraksis, Odense, Odense bys museer.
- Jonuks, T & Konsa, M. 2007. The revival of prehistoric burial practices: Tree archaeological experiments, *Electronic Journal of Folklore* 37, s. 91–110.
- Kaliff, A. 1992. Brandgravskick och föreställningsvärld. En religionsarkeologisk diskussion, *Occasional Papers in Archaeology* 4.
- Kaliff, A. 1997. Grav och kultplats. Eskatologiska föreställningar under yngre bronsåldern och äldre järnåldern i Östergötland (diss.), Uppsala universitet.
- Kristiansen, K. 1998. *Europe before history*, Cambridge University Press.
- Larsson, F. 2013. Skeke – gudar, människor och gjutare, Rituela komplex från bronsålder och äldre järnålder samt en höjdbosättning från yngre järnålder med gjuteriverkstad, Riksantikvarieämbetet UV Mitt (uppdragsrapport 2014:53).
- Larsson, Å. 2009. *Breaking and Making Bodies and Pots: Material and Ritual Practices in Sweden in the Third Millennium BC* (diss.), Uppsala University.
- Larsson, Å. M., 2003. Secondary Burial Practices in the Middle Neolithic Causes and Consequences, *Current Swedish Archaeology*, Vol. 2, s. 153–170.
- McKinley, M. 1989. Cremations: Expectations, Methodologies and Realities. I Roberts, C., Lee, F. & Bintliff, J. (eds.) *Burial Archaeology, Current Research, Methods and Developments*. BAR British Series 211, s. 65–77.
- Lönn, M. 2014. Kultplats på Stora Holm, Västra Götalands län, Göteborgs kommun, Tuve socken, Stora Holm 38:36, Tuve 46, Riksantikvarieämbetet UV Väst (uppdragsrapport 2014:45).
- Nationalencyklopedin, kremering. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/kremering> (hämtad 2024-03-18) Nationalencyklopedin. (u.å.). DCD.
- Nilsson Stutz, L. & L. Å. 2014. Reconcilable differences, Cremation, Fragmentation, and Inhumation i Mesolithic and Neolithic Sweden. In I. Kuijt, C. P. Quinn & G. Cooney (eds.) *Transformation by fire. The archaeology of cremation in cultural context*, Arizona University Press, s. 47–66.

- Nordström, M. 2015. Vitarör – gravar från äldre bronsålder till yngre järnålder Arkeologisk undersökning av fornlämning 357 inom stadsäga 1302, kvarteret Klynnan i Värnamo socken och kommun, Jönköpings län, Jönköpings läns museum (uppdragsrapport 2015:04).
- Ojala, K och Röst, A. 2021. Bronsålderns benbruk i östra Mellansverige - med exempel på variationer i gravskicket vid Broby och Hallunda. Fornvännen, s. 1–15.
- Pearson, M. P. 2000. Mortuary Practices, Society and Ideology. In J. Thomas (ed.) *Interpretive Archaeology: A Reader*, s. 246–265.
- Pettersson, L. 2007. Gravfält vid sockengränsen, gravskicket under övergången mellan yngre bronsålder och äldre järnålder i Skåne. I H. Pihl (red.) *Vägar till Vätland*, Riksantikvarieämbetet.
- Prata, S. & Sjöling, E. 2017. Bränt var det här! I Beronius Jörpeland, L., Göthberg, H., Seiler, A. & Wikborg, J. (red.). *at Upsalum – människor och landskapande. Utbyggnad av Ostkustbanan genom Gamla Uppsala*. Arkeologerna, Statens historiska museer (uppdragsrapport 2017:1).
- Röst, A. 2016. Fragmenterade platser, ting och människor (diss.). Stockholms universitet.
- Röst, A. 2017. Building by stone och bone, Handling Cremated remains i late brons age Sweden. In J. I. Cerezo-Román, A. Wessman & H. Williams (eds.) *Cremation and the Archaeology of Death*, Oxford University Press.
- SAU: <https://www.saublogg.se/2013/05/experiment-med-kremering>
- Shanks, M. & Tilley, Ch. 1987. *Social Theory and Archaeology*. Polity Press.
- Sköld, K., Helander, A., Molin, F., Hagberg, L., Zetterlund, P. 2017. Gravvar och boplatzlämningar i Ekområdet, Arkeologerna, Statens historiska museer (uppdragsrapport 2017:121).
- Seiler, A & Sjölin, M. 2022. Gravvar och gårdsmiljöer vid Bådstorp, Arkeologerna, Statens historiska museer (uppdragsrapport 2022:3).
- Stilborg, O. 2015. Brudarna i Berga. Ny rapport om en gammal undersökning av ett vendel- och vikingatida gravfält, Östergötlands museum (uppdragsrapport 2015:38).
- Sundberg, K. 2017. Gravvar och bålplats i Berga, Linköping 72:1, Kvarter Laggkärlet, Linköping stad och kommun, Östergötland, Arkeologigruppen i Örebro AB (uppdragsrapport 2017:13).
- Sørensen, S., M.-L. & R. K. C. 2008. From substantial bodies to the substance o bodies: analysis of the transition from inhumation to cremation during the Middle Bronze Age i Central Europe. In J. Boric & J. Robb (eds.) *Past Bodies. Body-Centered Research in Archaeology*, s. 59–68.
- Sørensen, T. F. 2014. Re/turn, Cremation, Movement, and Re-collection in the Early Bronze Age of Denmark. In I. Kuijt, C. P. Quinn & G. Cooney (eds.) *Transformation by fire. The archaeology of cremation in cultural context*, Arizona University Press, s. 168–188.
- Wattman, N. & Berglund, A. 2005. Arkeologisk undersökning 1985 av gravfält Sjögerstad 113, Falköpings kommun, Västergötlands museum (uppdragsrapport 2005:36).
- Williams, H. 2013. Death, memory, and material culture: Catalytic commemoration and the cremated dead. In S. Tarlow & L. Nilsson Stutz (eds.) *Oxford handbook of the archaeology of death and burial*, Oxford university Press, s. 195–208.
- Ängeby, G. 2009. Gravfältet Skee 1090, Riksantikvarieämbetet UV Väst (uppdragsrapport 2009:2).